

met de hoofdstukken kunnen worden gelezen. In de wetenschap zijn noten geen nagerecht, maar bijgerecht! Ten tweede zwijgt de bundel, als ik niet ergens overheen heb gelezen, in alle talen over de Nederlandse multiculturaliteit die niet door recente immigratie uit zuidelijke landen is ontstaan. Het is daardoor al met al wel een heel erg Hollandse bundel geworden. In de derde plaats komt wel de rol van de islam, maar niet die van de migrantenkerken aan de orde. Juist het feit dat de integratie van geloofsgenoten van overzee vaak een even groot probleem vormt als die van moslims, zou toch nog een keer te denken moeten geven over de reële potentie van godsdienst tot gemeenschapsvorming. Eigenlijk is de bundel dus nog te dun. Maar dat doet aan de waarde van de inhoud niet af.

Liuwe H. Westra

Jan Henk Hamoen, *Het schip der zotten. Een theologisch-culturele plaatsbepaling van de theoloog August Henkels (1906-1975), toegespits op zijn verhouding tot de drukker Hendrik Nicolaas Werkman (1882-1945) en de schrijver Simon Vestdijk (1898-1972)* (Proefschrift PThU), Vught, Skandalon, 2010; 342 pp., € 32,50, 9789490708108
 Johanneke Liemburg, *Fedde Schurer 1898-1968. Biografie van een Friese koerier* (Proefschrift RUG), Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, 2010, € 39,50, 9789033008689

Twee kleurrijke, bewogen, charismatische en gelovige tijdgenoten, allebei een deel van hun leven woonachtig in Heerenveen, allebei in 2010 geëerd met een biografie annex dissertatie: August Henkels (1906-1975) en Fedde Schurer (1898-1968). Ook allebei mensen die zich na de Tweede Wereldoorlog geroepen voelden Nederland weer op te bouwen, kunstzinnig en literair begaafd, breed van blik, typische doorbraakfiguren. En in beide biografieën is de naam van de ander niet te vinden. Hebben ze langs elkaar heen geleefd of gewerkt? Hebben ze elkaar überhaupt gekend? Het is niet billijk de twee biografen, die gelijktijdig maar waarschijnlijk zonder het van elkaar te weten, aan hun dissertatie hebben gewerkt hierop te bevragen. Beide auteurs hebben een schitterend werkstuk afgeleverd, dat alleen maar nieuwsgierig maakt naar meer.

Jan Henk Hamoen, hervormd c.q. protestants predikant, heeft zijn biografie geschreven met het oog op een plaatsbepaling van Henkels in het Nederlandse culturele klimaat van het midden van de twintigste eeuw. Hij geeft een heldere omschrijving van de begrippen modernisme (bewustwording, onthechting, observatie), existentialisme (betrokkenheid en verantwoordelijkheid) en personalisme (waardering van ieder individu en van de relatie), en plaatst Henkels binnen die laatste stroming. Henkels koos duidelijk voor het engagement met de Joden in de oorlog, en was de initiatiefnemer van de illegale publicatie van Werkmans bekende prenten bij de *Chassidische legenden* van Buber. In 1942 zat Henkels geruime tijd als gijzelaar vast in Sint-Michielsgestel, waar hij kennis maakte met Simon Vestdijk. Deze ontmoeting leidde tot een uitgebreide theologische discussie, die haar weerslag kreeg in een reeks van 43 sonnetten. Na de oorlog werd Henkels radiopredikant bij de IKOR, waar hij echter verbitterd vanwege de goeddeelse restauratie van de vooroorlogse verhoudingen in 1947 reeds weer vertrok. Het is Hamoen gelukt een goed leesbare en boeiende biografie te schrijven, die aandacht vraagt voor een belangrijk episode uit de 20ste-eeuwse kerkgeschiedenis, en de figuur van Henkels daarin overtuigend weet te plaatsen. Daarbij is een goed evenwicht gevonden tussen biografische en historische feiten enerzijds en reflectie en interpretatie anderzijds. Het lezen meer dan waard; met name de hoofdstukken over de discussie met Vestdijk zijn een aanrader. Alleen jammer dat een register ontbreekt.

Johanneke Liemburg, PvdA-gedeputeerde en burgemeester, heeft haar biografie van Schurer geschreven, omdat er nog geen was. Voor dat besluit mogen velen haar dankbaar zijn. Schurer was een nog veelzijdiger en kleuriger persoonlijkheid dan Henkels. Hij begon zijn carrière als